

Serejski, Marian Henryk

"Poglądy nobilitas okresu nerona i ich podłoże gospodarczo-społeczne", Iza Biežuńska-Małowist, Warszawa 1952 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 43/3-4, 578-581

1952

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

zwłaszcza ich legend, pozwoliło Autorowi we właściwy sposób oświetlić nastawienie religijne, dynastyczne i polityczne zarówno Cezara, jak Augusta. Maszkin zwrócił ponadto uwagę na niektóre niedość dotychczas wyzyskane źródła historiograficzne (zwłaszcza urywki dzieła Mikołaja z Damaszku).

Maszkin wykorzystał również w pełni dorobek historiografii nowożytnej. Praca jego zawiera stosunkowo dokładne omówienie opracowań historycznych o pryncypacie od czasów najdawniejszych do chwili obecnej, przyczem Autor zdemaskował w znacznym stopniu reakcyjny charakter współczesnej literatury o Auguście, natomiast zwrócił uwagę na szereg pozytywnych rezultatów naukowych wniesionych przez wcześniejsze opracowania. Słuszne jest podkreślenie przez autora roli lekceważonych na zachodzie prac rosyjskich historyków przedrewolucyjnych, którzy reprezentowali na ogół stosunkowo postępowy kierunek nauki. Omówienie opracowań historyków radzieckich (raczej bardziej ogólnych) obrazuje dotychczasowy wkład nauki marksistowskiej do zagadnienia genezy pryncypatu. Autor nie poprzestaje na omówieniu opracowań w specjalnie poświęconych temu rozdziałach, ale w toku całej pracy stale się na nie powołuje przeprowadzając polemikę lub przejmując pewne wnioski od innych autorów. Na uwagę zasługuje częste powoływanie się na szereg wartościowych prac historyków XIX wieku, które przeważnie nie są wcale uwzględniane we współczesnych opracowaniach.

Książka Maszkińska zawiera wartościowe aneksy (s. 611—681), szkoda tylko, że Autor nie dał zestawienia bibliografii. Bezsprzeczną zaletą pracy jest jej przejrzysty układ i jasność języka.

„Principat Awgusta“ jest jedną z najważniejszych monografii radzieckich poświęconych dziejom antycznym. Przeprowadzając jednocześnie wnikliwą analizę pewnych zagadnień szczegółowych Autor dał pierwszą marksistowską syntezę wyjaśniającą powstanie i charakter pryncypatu. Praca Maszkińska otwiera twórczy etap studiów nad schyłkiem republiki rzymskiej i nad dziejami wczesnego cesarstwa. Niestety przedwczesna śmierć przerwała dalsze badania Autora i nie pozwoliła mu pokierować pracą tych historyków, którzy chcieliby kontynuować jego dzieło.

M. Jaczynowska

I z a ¹² B i e ż u ń s k a — M a ł o w i s t: Poglądy nobilitas okresu Nerona i ich podłoże gospodarczo-społeczne. Prace Instytutu Historycznego U. W. Warszawa 1952, s. 136.

Badania nad ideologią należą bezsprzecznie do najtrudniejszych. Choć dysponujemy dziś w tej dziedzinie niezwykle cennym narzędziem metodologicznym, posuwają się one bardzo wolno naprzód i zaniedbania w tej dziedzinie marksistowskiej nauki historycznej są wciąż wielkie. Toteż z uznaniem powitać należy już na wstępie inicjatywę autorki, która postawiła sobie za zadanie, choć na ograniczonym odcinku czasowym, podjąć badania nad ideologią. Za przedmiot wybrała czasy panowania Nerona, poglądy Seneki, Lukana, Persjusza, Pliniusza Starszego, wyrażające postawę ideologiczną arystokracji italskiej tych czasów. Po krótkim przeglądzie literatury, zwłaszcza najnowszej, autorka stwierdziła niedostateczność dotychczasowych badań, ich wadliwość metodologiczną, wskazała na trudności ba-

dawcze studiów przez nią podjętych. W rozdziale pierwszym zanalizowała sytuację gospodarczo-społeczną i polityczną *nobilitas* w okresie wczesnego pryncypatu. W zgodzie z poglądami dziś ustalonymi wskazała, jak załamały się podstawy *prosperity* tej warstwy po wojnach domowych. Autorka rozważyła, dlaczego nie wróciła ona już do równowagi pomimo rozkwitu gospodarczego we wczesnym cesarstwie. Przyczyny te głównie sprowadziła do: kryzysu niewolnictwa (niewydajność pracy niewolników i wysoka ich cena), konkurencji produkcji rozwijającej się w majątkach prowincjonalnych, a także odsunięcia *nobiles* od źródeł eksploatacji imperium, na skutek polityki cesarzów, którzy oparli się na *equites* i na arystokracji prowincjonalnej. W tej sytuacji *nobiles* nie potrafili stawić czoła grożącej im ruinie, nie umieli przestawić swej gospodarki czy też uciec się do innych źródeł zysków. Tracili stopniowo swe przodujące stanowisko, nie podejmując walki o jego odzyskanie, z pogardą odnosili się do zajęć gospodarczych; ich opozycja polityczna hamowana była strachem przed masami ludowymi, nie była integralna, kierowała się jedynie przeciwko poszczególnym cesarzom. Odwołując się do słów autorki: „*Nobiles* epoki Seneki to warstwa zapatrzona w minioną swą świetność, niezdolna do jej utrzymania, lecz i niezdolna do rozstania się z jej pozorami. To są ludzie syci, ale obawiający się głodu, którego jeszcze nie zaznali, ludzie, którzy zdają sobie sprawę, że raz straciwszy majątek nie zdołają go odbudować. Jest to warstwa posiadająca jeszcze znaczne wpływy polityczne, obawiająca się jednak ich utraty, żyjąca z pokaźnych resztek swej przeszłości, pozbawiona jednak inicjatywy i energii, nie mająca widoków na rozwój, starająca się jedynie powstrzymać tempo swego upadku“ (s. 46). Bliższe uzasadnienie tej tezy znajdujemy w drugim rozdziale pracy, gdzie autorka analizuje wypowiedzi pisarzy związanych ze środowiskiem *nobiles* i dla nich piszących. Mamy tu skrzętnie zebrany materiał dowodowy. Autorka wskazuje na ich elitaryzm intelektualny, obronę przywileju opartego na zasługach przodków, poczucie niepewności jutra, strach przed zmiennością losu, głęboki pesymizm — wyrosłe nie tylko na tle terroryzmu cesarskiego, jak to się zazwyczaj przedstawia, ale na gruncie zachwianej sytuacji gospodarczej *nobilitas*. Wymienieni pisarze nie propagują programu aktywnego przeciwdziałania panującym stosunkom, nie wskazują perspektyw poprawy sytuacji gospodarczej i politycznej. Ich filozofia życiowa sprowadza się do pewnego rodzaju systemu asekuracji indywidualnej *nobiles*, na wypadek utraty tego co posiadają. Asekurację tę osiągnąć mają przez wyrzeczenie się nadmiernych bogactw, przez uzbrajanie się w znoszeniu przeciwieństw *laeto animo*, przez ćwiczenie w sobie hartu wewnętrznego. Ideologia, którą reprezentują, nie zawiera programu dla całej klasy, lecz wskazuje drogę ocalenia indywidualnego. „Ludzie środowiska Seneki nie widzą przed sobą przyszłości, chcą za wszelką cenę zachować to co mają, ale jednocześnie zabezpieczyć się moralnie na wypadek zmiany“ (s. 66).

W trzecim rozdziale, być może najoryginalniejszym, autorka rozważa stosunek analizowanych pisarzy do przeszłości, trafnie wykazując, jak z pesymistycznej oceny współczesności wynika, iż stali się oni *laudatores temporis acti*. Ich ideały optymacko-arystokratyczne odbijają się tu jak w zwierciadle tak samo, gdy sławią wolności republikańskie za czasów rządów senatu, gdy pochwalają Katona Młodszego, czy gdy potępiają Mariusza bądź Cezara. W uwielbianiu przeszłości znajdujemy również elementy utopii antycznej, legendę „złotego wieku“.

Z całości pracy wynika realistyczny obraz sytuacji gospodarczej *nobilitas* w okresie wczesnego pryncypatu i niewątpliwe powiązanie wielu elementów ideologii reprezentowanej przez pisarzy czasów Nerona z sytuacją społeczno-gospodarczą *nobilitas*. Przekonywająco autorka powiązała strach przed deklasacją, rozluźnienie więzi społecznych w warstwie *nobilitas*, głęboki pesymizm itd., z oderwaniem się *nobiles* od produkcji i zagrożoną ich pozycją uprzywilejowanej klasy. Z powodzeniem zilustrowała autorka płodność nowej metodologii i uzasadniła potrzebę prowadzenia z jej pomocą badań nad ideologią świata starożytnego. Nie ulega wątpliwości, że podejmując je świadoma była wielkich trudności. Zdawała sobie sprawę z niemożliwości formułowania ostatecznych wniosków, zwłaszcza przed wynikami analogicznych badań nad ideologią *nobilitas* we wcześniejszym i późniejszym okresie niż to uczyniła. „Zbliżone do siebie poglądy i ideologie występują w różnych okresach, dla istotnie naukowego stwierdzenia jakim warunkom społeczno - gospodarczym odpowiada dana ideologia należałoby zbadać podłoże społeczno - gospodarcze zbliżonych do niej poglądów głoszonych w innych okresach. Póki tego rodzaju szerokie badania nie zostaną przeprowadzone pozostaje zawsze możliwość błędnego wiązania poszczególnych poglądów z podłożem gospodarczo - społecznym, dlatego też i tezy wyłożone w niniejszej pracy do czasu przeprowadzenia dokładniejszych badań chociażby nad uwarunkowaniem społecznym stoicyzmu i w innych okresach starożytności nosić będą charakter hipotetyczny“ (str. 13—14). W ten sposób autorka uprzedziła główne zastrzeżenie jakie budzić mogą jej wywody. Niemniej wydaje się, że samo ograniczenie się autorki (rozumiałe ze względu na konieczność wyczerpania bazy źródłowej) posunięte jest czasami zbyt daleko. Możliwe wyrazić pewien żal, że zbyt rygorystycznie trzymała się zakreślonych ram. Czy nie należało w oparciu o istniejącą literaturę w pewnej mierze uwzględnić rzucające się w oczy analogie z niektórymi elementami ideologicznymi u pisarzy wcześniejszych i późniejszych. Tym bardziej, że panowanie Nerona — niesłusznie przez autorkę nazwane „okresem“, nawet „epoką“ Nerona — nie stanowi żadnej zamkniętej całości w procesie rozwojowym tej ideologii, ani też jakiegoś zwrotnego punktu. To też obraz przedstawiony jest w pewnym stopniu statyczny, co utrudnia uchwycenie prawidłowości w występowaniu takich czy innych elementów badanej ideologii. Pozostają otwarte pytania, dlaczego niektóre z nich występują już za czasów Cyncerona, a później u Marka Aurelego, czy też jeszcze później u Boecjusza. W jakim stopniu teoria zmienności losu, która przecież przewija się przez całą starożytność, może wyrażać ideologię na jednym tylko z etapów jej rozwoju? Albo znów ów pesymizm, który przecież przenika piśmiennictwo rzymskie co najmniej przez długi okres późnego cesarstwa? Słowem chodzi o to, czy nie dałoby się hipotetycznie zróżnicować pewnych trwałych poglądów wyrażających długie procesy dziejowe, np. kryzys formacji niewolniczej od specyficznych poglądów wyrosłych na tle sytuacji na różnych etapach rozwoju tego kryzysu. Wydaje się przy tym, że niektóre z analizowanych elementów ideologii *nobilitas*, a właściwie ich wyraziciele niesłusznie zostały pominięte, że wspomnę tylko teorię „prawa natury“, że inne znów jak np. utopia „złotego wieku“ potraktowane zostały zbyt jednopłaszczyznowo ze sławieniem przeszłości republikańsko - arystokratycznej. Zróżnicowanie takie wydaje się konieczne, z uwagi na niezwykle złożoność oddziaływania bazy na ideologię poprzez różne składniki nadbudowy, poprzez zastany krąg idei, pojęć tradycyjnych, nieraz sprzecznych

ze sobą i z różnych płynących źródeł klasowych, a nawet z różnych epok historycznych. W ocenie literatury historycznej epoki kapitalistycznej, Autorka wprawdzie trafnie wykazała metodologiczną wadliwość jej badań, nie wyjaśniła jednak źródeł ideologicznych, pokrewieństwa sytuacji klas schyłkowych, które tłumaczyć mogą przejmowanie, idealizowanie i adaptowanie niektórych elementów ideologicznych pochodzących z formacji niewolniczej.

Na zakończenie można by powiedzieć, że praca I. Biezuńskiej - Małowistowej płodna i pionierska, w dużym stopniu rozbudziła apetyty badawcze, wysunęła wiele nowych problemów, ale nie mogła ich z natury rzeczy w pełni rozwiązać. Rezultat dotychczasowych wywodów, jak tego Autorka jest świadoma, musi mieć charakter hipotetyczny i fragmentaryczny. Niczego innego życzyć sobie nie należy, jak tylko, by w dalszych tak owocnie zapoczątkowanych studiach mogła w pełni zaspokoić nasze rozbudzone apetyty.

M. H. Serejski

Jiří Č a r e k: Romanska Praha. Praha 1947, s. 487 *

Zainteresowanie przeszłością Pragi w dobie romańskiej wpływa obecnie z faktu, iż prace wykopaliskowe prowadzone na jej obszarze w ciągu ostatnich lat udostępniły i nadal udostępniają obfity materiał dotychczas niewykorzystywany. Zabytki romańskie Pragi były już w ubiegłym stuleciu przedmiotem badań — poświęcił im sumienną pracę V. T o m e k (1850, 2 wyd. 1892), opierając się tylko na źródłach pisanych. W 1923 r. pojawiła się rozprawa V. B i r n b a u m a, dająca znacznie pełniejszy obraz dzięki rozpoczętym już pracom wykopaliskowym. Niewykorzystała ona jednak możliwości, jakie dają badania nad zabytkami ukształtowania przestrzennego Pragi wczesnośredniowiecznej. Połączenie metod właściwych archeologii, historii i historii sztuki z analizą kształtów przestrzennych Pragi stało się natomiast założeniem metodycznym J. Č a r k a w jego pracy o rozwoju romańskiej Pragi.

Pierwszy rozdział zawiera wiadomości dotyczącego grodu praskiego według stanu badań K. F i a l i i K. G u t h a (1933 — 4), przy uwzględnieniu drobnych monografii poszczególnych budowli grodu, a zwłaszcza jego kościołów. Teżą Čarka co do powstania grodu praskiego jest twierdzenie, iż dopiero w końcu IX w. stał się on siedzibą książęcą, będąc poprzednio grodem o charakterze wojskowo-strażniczym. Jeszcze bowiem Borzywój w pierwszej, przedchrześcijańskiej fazie swych rządów miał za siedzibę Levý Hradec, gdzie też powstała pierwsza świątynia chrześcijańska. Teza ta, nieaktualna co do swej podstawy źródłowej wskutek badań I. B o r k o v s k i e g o na Levym Hradcu i na Hradczanach, słabo się też trzyma, jeśli idzie o proces feudalizacji ziem czeskich i jej wyraz w grodach IX — X w. (por. Przegl. Zach. 1951 3/4, s. 386 — 7).

Po nakreśleniu ogólnego rzutu grodu, przystępuje autor do wnikliwej analizy poszczególnych budowli świeckich i kościelnych (7 kościołów i kaplic). Zwłaszcza ciekawy jest wywód dotyczący chronologii powstawania trzech bram grodu praskiego.

* Mimo stosunkowo długiego okresu czasu, jaki upłynął od wydania książki Redakcja zdecydowała się na ogłoszenie poniższej recenzji, ponieważ praca Č. późno do nas dotarła i nie była jeszcze w czasopiśmie polskim omawiana.